

PEDAGOGIKANING TA'LIM NAZARIYASI BO'LIMINI O'QITISHDA I-RENESSANS DAVRI ALLOMALLARNING QARASHLARIDAN FOYDALANISH

D.A.Axatova –

p.f.n. dotsent, NavDPI “Umumiy pedagogika va psixologiya” kafedrası

X.A.Axatova –

o'qituvchi, NavDPI “Umumiy pedagogika va psixologiya” kafedrası

S.Parmonov–

NavDPI, Ta'lim muassasalarining boshqaruvi mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqola oliy ta'lim tizimidagi pedagogika fanining ta'lim nazariyasi (didaktika) bo'limini o'qitishda allomalar merosidan foydalansih va shu orqali ta'lim sifatini oshirish masalasiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, pedagogika fani, Renessans, allomalar, pedagogik qarashlar, bilim, ta'lim metodlari, ta'lim tamoyillari

Mamlakatimizda uchinchi Renessansga erishish strategik vazifa etib belgilandi. Tarixan olganda biz ikki Renessansni boshdan kechirdik: birinchisi IX — XII asrlar, ikkinchisi XIV asr oxirgi choragi — XVI asr birinchi choragi.

Birinchi Renessansda yurtimizdan Farg'oniy, Xorazmiy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg'ariy, Mahmud Zamaxshariy kabi buyuk daholar yetishib chiqdilar. Biz ushbu allomalarning ilmiy va ijodiy merosini o'rganishimiz va bugungu ta'lim-tarbiya ishlarida ulardan foydalanishimiz lozim.

Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan Umumiy pedagogika fanining deyarli barcha bo'limlarini o'tishda 1-Renessans davri mutafakkirlarining pedagogik qarashlari va asarlaridan foydalanib, ta'lim-tarbiya samaradorligiga erishishimiz mumkin. Pedagogikaning *ta'lim nazariyasi (didaktika) bo'limini* o'qitishda allomalarimizning qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Mutafakkirlardan Muhammad al-Xorazmiy ilmiy merosi bilan bilish nazariyasiga o'zining ulkan hissasini qo'shdi. U matematika fanida abstraksiya tushunchasini kengaytiradi. Induksiya yo'li bilan umumiy yechish usullarini hal etadi, deduksiya yo'li bilan umumiy usullar yordamida xususiy masalalarni yechadi. “Aljabr va-lmuqobala” asari bilan ham matematika fanini rivojlantirib, o'zidan avvalgi bilimlarni o'rgandi va ularni sintezlashtirdi hamda amalda qo'llash usullarini bayon etdi.

Alloma o'zigacha bo'lgan ilmiy bilimlarning asosiy g'oyalari, tamoyil va metodlarini sintezlashtirdi. U ilmiy bilimlarni o'rganuvchilarning mustaqil bilim olishlariga e'tiborni qaratdi. Xorazmiy bilim olishda talabaniy shaxsiy kuzatishlariga hamda olgan bilimlaridan foydalanishga katta e'tibor berdi. Bunda u ilm izlovchilarning ilmiy manbalarni to'plash, ularni ifodalash va kuzatganlarni tushintira olish malaka va ko'nikmalarini hosil qilishga katta baho berdi. Masalan, “Al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr va-l muqobala” asarida olimlarni uch guruhga bo'lib shunday yozadi: Ulardan biri o'zidan avvalgilari qilgan ishlarni amalga oshirishda boshqalardan o'zib ketadi va uni o'zidan keyin qoluvchilarga meros qilib qodiradi.

Ta'lim nazariyasi bo'limidagi *ta'lim metodlarini* o'tishda al-Xorazmiyning quyidagi qarashlaridan foydalanish mumkin: u ko'rgazmali-tajriba metodlari, bilim berishning turli vositalari, savol-javob, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish metodlari, bilimlarni sinash metodlaridan foydalangan. Allomaning arifmetikaga oid risolalari tafakkurni rivojlantirish uchun bilimlarni izchil bayon etishga e'tibor berganligini ko'rsatadi. Muhammad al-Xorazmiy bilishni sezgidan mantiqiy tasavvur orqali farq qilish haqida fikr bayon etgan: “sezgi” orqali bilish bu qisman bilish bo'lsa, mantiqiy bilish esa haqiqiy bilimning muhim tomonini namoyon etadi.

Muhammad al-Xorazmiy bilish nazariyasiga muhim hissa qo'shdi. U birinchilardan bo'lib, sinov-kuzatish va

sinov metodlariga asos soldi. Alloma ilmiy faoliyatining metodologik jihatlariga katta ahamiyat berdi.

Abu Nosr Forobiyning ta'lim-tarbiya yo'llari, usullari vositalari haqidagi qarashlari ham qimmatlidir. U insonda go'zal fazilatlar ikki yo'l – ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi. Ta'lim nazariy fazilatlarini birlashtirsa, tarbiya esa tug'ma fazilat – nazariy bilimlar va amaliy kasb - hunar, xulq odob fazilatlarini birlashtiradi. Ta'lim so'z va o'rganish bilan tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan amalga oshiriladi, deydi. Har ikkalasi birlashsa yetuklik namoyon bo'ladi, ammo bu yetuklik bilim va amaliy ko'nikmalarni qay darajada o'rganganligiga qarab paydo bo'ladi, deb ko'rsatadi.

Forobiy ta'lim – tarbiya ishlarini ikki yo'l bilan amalga oshirishni nazarda tutadi.

Demak, Forobiy ta'lim – tarbiyada rag'batlantirish, odatlantirish, majbur etish metodlarini ilgari surgan. Har ikkala usul ham pirovardida insonni har tomonlama kamolga yetkazish maqsadini ko'zlaydi. Forobiy tavsiya etgan ta'lim – tarbiya usullari hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganligi bilan diqqatga sazovordir.

Abu Rayxon Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo'llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. O'quvchiga bilim berishda:

o'quvchini zeriktirmaslik;

bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o'rgatavermaslik;

uzviylik, izchillik;

tahlil qilish va taqqoslash;

ma'lumdan noma'lumga, yaqindan uzoqqa, soddan qiyinga qarab borish;

takrorlash;

yangi mavzularni qiziqarli, asosan, ko'rgazmali bayon etish va hokazoga e'tibor berish kerakligi uqtiriladi.

Pedagogika fanidagi ta'lim nazariyasi mavzularini, ta'lim metodlari va prinsiplarini o'rgatishda ana shu qarashlardan foydalanish lozim.

Beruniy fan sohasidagi yodgorliklarni, ilmiy bilimlarga oid qoldirilgan barcha boyliklarni qunt bilan o'rganishga da'vat etadi.

Olim ilm toliblariga qalbni yomon illatlardan, inson o'zi sezishi mumkin bo'lmagan holatlardan, qotib qolgan urf-odatlardan, hirsdan, behuda raqobatdan, ochko'zlikdan, shon-shuhratdan saqlanishi zarurligini o'qtirgan.

Shuningdek, har bir xalqning o'ziga xos ta'lim usullari, yo'llari, shakllari borligini ta'kidlash bilan birga har bir xalqning ham o'qitish tizimi alifboda boshlanishini ko'rsatadi. Grammatika, matematika fanlarini o'qitishga oid qimmatli fikrlar bayon etadi.

Beruniy til va adabiyot, tarix, geografiya, geodeziya, biologiya, mineralogiya fanlari, tibbiyot va dorishunoslik, fizika, falakiyot ilmiga oid tadqiqotlarini o'zi targ'ib etgan nazariya hamda kuzatishlar natijasida amaliyotda sinab ko'rib, fanda haqiqat ustivor turishini ta'kidladi.

U barcha illatlarning asosiy sababi ilmsizlikda deb biladi. Jamiyatning ravnaqi, ma'rifatning rivojiga bog'liq degan g'oyani ilgari so'radi.

Ma'lumki, *Abu Ali ibn Sino* ham boshqa mutafakkirlar kabi o'zining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarini ijtimoiy-falsafiy qarashlari bilan bog'liq holda ifodalagan, maxsus risolalarda talqin etgan. Shuningdek, fanlarni tasnif etadi. Bunda u birinchi o'ringa tibbiyot fanlarini qo'yadi. Falsafani esa ikki guruhga, ya'ni nazariy va amaliy guruhlarga bo'ladi. Nazariy guruh kishilarni o'zidan tashqaridagi borliq holati haqidagi bilimlarni egallashga yo'llasa, amaliy qism bizga bu dunyoda nimalar qilishimiz kerakligini o'rgatadi deydi. U birinchi guruhga etika, iqtisod, siyosatni kiritadi. Ikkinchi guruhga fizika, matematika, metafizika, dunyo qonuniyatlarini o'rganuvchi barcha fanlarni kiritadi.

Abu ali ibn Sino kamolotga erishishning birinchi mezoni sanalgan ma'rifatni egallashga da'vat etadi. U haqiqatni bilish uchun bilimga ega bo'lish kerakligi, lekin har qanday bilim ham haqiqatga olib kelmasligi, inson o'z bilimining haqiqiylikini bilishi uchun mantiqni ham bilishi zarurligini uqtiradi. Ibn Sinoning ta'lim metodlari haqidagi ta'limoti asosida ham bilimlarni egallashda mantiqiy tafakkurga, shaxsiy kuzatish va tajribalarga tayanish kerak degan g'oya yotadi.

Bilim olishda bolalarni maktabda o'qitish zarurligini qayd etar ekan, ta'limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi:

bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo'yimaslik;

ta'limda yengildan og'irga borish orqali bilim berish;

olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo'lishi;

o'qitishda jamoa bo'lib maktabda o'qitishga e'tibor berish;
bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;
o'qitishni jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borish

Bu talablar hozirgi davr ta'lim tamoyillariga ham mos kelishi bilan qimmatlidir. Yuqoridagi masalalarga o'zining «Tadbiri manzil» asarida maxsus bo'lim bag'ishlaydi. «Bolani maktabda o'qitish va tarbiyalash» («Omo'zish va parvarish madrasa farzand») bo'limida ta'lim va tarbiya jarayonini ochib beradi. Yuqoridagi tamoyillar esa bolalarni yengil-elpi bilim olish emas, balki har tomonlama chuqur va mustahkam bilim olishiga yordam beradi.

Ibn Sino ta'limotida bilishda qaysi metodlardan foydalanilmasin – u og'zaki ifodami, bilimlarni tushuntirishmi, turli ko'rinishdagi suhbatmi, tajribalarmi, baribir talabada haqiqiy bilim hosil qilish mustaqil, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, olgan bilimlarini amaliyotga tadbqiq eta olish qobiliyatini tarkib toptirish asosiy maqsad bo'lgan.

Shu jihatdan olimning «Hay ibn Yaqzon» asari kishilarning did – farosatini o'stirishi, fikr doirasini kengaytirishi bilan ta'lim – tarbiyada katta ahamiyatga ega. Uning nomi ham shunga ishor qiladi: «Hay ibn Yaqzon» (Uyg'oq o'g'li Tirik). Bu asar farosat ilmi haqida ekanligini ibn Sinonining o'zi ham ta'kidalaydi. Xulosa qilib aytganda, Sharq Uyg'onish davri ya'ni 1-Renessans davrida ta'lim-tarbiya masalalariga katta e'tibor berilgan. Bu davr allomalarining pedagogik qarashlari faqat o'z zamonasi uchun emas, balki hozirgi davr ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirishda ham katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, Pedagogikaning Ta'lim nazariyasi bo'limi mavzularini o'tishda allomalarning ta'limiy- pedagogik qarashlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. –Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – 222 б.
2. Абу Райхон Беруний. Тарайхалар (Жавохирот китобидан). – Т.: Мерос, 1991. – 47 б.
3. Axatova D.A., Axatova X.A. MODERN PEDAGOGICAL ASPECTS OF EDUCATION AND TRAINING. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences . Vol. 8 No. 3, 2020. 182-188
4. К.Хошимов, С.Нишонова. Педагогика тарихи. Дарслик.Т., 2005 й,